

3. Коваленко О.В., Луговий Р.С. Звіт про проведення археологічних розкопок поселення XVII–XVIII ст. в с. Балаклія Великобагачанського району Полтавської області. у 2017 році. – Полтава, 2017. // НА ІА НАНУ. – Ф.1: експедицій. – 70 арк.
4. Коваленко О.В., Куштан Д.П., Луговий Р.С. Курган доби середньої-пізньої бронзи Сторожівського могильника // Матеріали та дослідження з археології Східної України : Збірник наукових праць / ред.. С.М. Санжаров. – Луганськ: Вид-во СНУ імені В. Даля. – Вип. 9. – С. 209–226.
5. Ковалева И.Ф. Север Степного Поднепровья в среднем бронзовом веке (по данным погребального обряда). – Днепропетровск: ДГУ, 1981. – 79 с.
6. Литвиненко Р.А. Периодизация срубных древностей Доно-Донецкого региона (по погребальным памятникам Северского Донца) // Срубная культурно-историческая общность в системе древностей эпохи бронзы Евразийской Степи и Лесостепи: Матер. междунар. науч. конференц. – Воронеж, 2000. – С. 81–90.
7. Отрощенко В.В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). – К., 2001. – 288 с.

УДК 069.42(477.53) “1950/1980”

ЗБИРАЛЬНИЦЬКА І ФОНДОВА РОБОТА МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДІВ ПОЛТАВЩИНИ НАПРИКІНЦІ 1950-х – 1980-х РОКАХ

**Наталія Бесєдіна
(м. Полтава)**

У статті аналізується один із основних напрямів, невід’ємна складова історичного краєзнавства на Полтавщині – діяльність музейних закладів, які притаманними лише їм засобами через призму музейних експонатів, унікальних пам’яток історії та культури здійснювали дослідження та популяризацію минулого населених пунктів регіону. Основна увага приділена роботі музеїв з виявлення та опрацювання історико-культурних пам’яток. Показано, що конкретна реалізація цього напрямку діяльності відбувалася у межах збиральницької, фондової, наукової та масової роботи музейних закладів Полтавщини.

***Ключові слова:** експонат, експертиза, рестрація, колекція, комплектація, паспортизація, реставрація.*

Стрижнем музейної справи, як відомо, була й залишається збиральницька і фондова робота, яка дає можливість сформувати яскраві та змістовні експозиції, служить основою для різноманітних наукових розвідок.

Особливо інтенсивною була збиральницька і фондова робота полтавських музеїв у другій половині 1940-х – 1950 роках, оскільки саме вона дозволяла заповнити ті прогалини, які утворилися в експозиціях та фондах музеїв унаслідок окупації Полтавщини фашистськими загарбниками. Так само активно була ця робота і впродовж наступних

десятиріч, хоча на кожному з етапів розвитку музейництва мала свою специфіку, обумовлену як позитивними, так і негативними чинниками. Йшлося, зокрема, про кон'юктурні моменти, спричинені тими ідеологічними вимогами, що висувалися перед музеями вищим політичним керівництвом СРСР і УРСР, та наявністю необхідного фінансування тощо. Однак, незважаючи на це, музейним закладам регіону впродовж досліджуваного періоду вдалося сформувати унікальні колекції, які за своєю цінністю не поступаються іншим українським та зарубіжним колекціям. Зростаючи з кожним роком, вони поповнювалися новими оригінальними експонатами. Лише у 1958 році полтавські музеї зібрали 3756 експонатів: Полтавський краєзнавчий музей – 1665, Музей Полтавської битви – 955, Лубенський краєзнавчий музей – 340, Лохвицький краєзнавчий музей – 220, Миргородський краєзнавчий музей – 192, Літературно-меморіальний музей В.Г. Короленка – 180, Великосорочинський літературно-меморіальний музей М.В. Гоголя – 101, Полтавський художній музей – 38 [1, арк. 22]. Цього ж року до фондів Полтавського художнього музею С.П. Нані передала в дар чотири портрети її родичів, написаних художником Мазером [2, арк. 3]. Суттєво поповнилася етнографічна колекція Полтавського краєзнавчого музею, яка налічувала понад 4 тис. предметів. Серед них: килими XVIII–XX ст. – 250, плахти XVIII–XIX ст. – 90, зразки вибійки – 250, рушники полотняні вишиті – 400, зразки вишивок – 60, хустки і серветки – 180, сорочки полотняні – 80, платки – 35, пояси та крайки – 100, зразки різних тканин – 850, чоловічий і жіночий верхній одяг (свитки XVIII–XIX ст.), кожухи (серед них вишиті), керсетки, жупани, юпки, спідниці та ін. – 150.

Не менш продуктивним для Полтавського краєзнавчого музею був 1959 рік, коли при річному плані 1025 було зібрано 1519 експонатів [7, арк. 87]. Понад 200 експонатів зібрав Великосорочинський літературно-меморіальний музей М.В. Гоголя. З-поміж них особливо цінні: 8 малюнків-оригіналів І. Грабаря (Храброва) до повісті «Тарас Бульба», 7 малюнків-оригіналів О. Лаптева до «Вечорів на хуторі біля Диканьки», акварель О. Герасимова до «Коляски», картина Прибиловського «Гоголь у О. Іванова в Римі» та низка робіт, пов'язаних із ювілеєм М.В. Гоголя: автобіографії Г. Космачова «По гоголівських місцях», ювілейна ваза «Гоголь» Біліченка, рушник, вишитий робітницями промартілі ім. Крупської в ознаменування 150-річчя від дня народження Гоголя [5, арк. 60]. Цього ж року до літературно-меморіального музею В.Г. Короленка надійшло біля 200 одиниць зберігання основного і допоміжного фондів [6, арк. 170], до Лубенського краєзнавчого музею – понад 100 [8, арк. 32-35].

У винятково складних умовах здійснювалася збиральницька робота музеїв на початку 1960-х років, коли кошти на придбання експонатів виділялися в мінімальних розмірах. І все ж, як довідуємося зі звіту обласного управління культури, музеям Полтавщини в 1961 році вдалося зібрати 5697 різних експонатів, у т.ч. документів, фотографій, речей побуту та знаряддя праці, зразки промислових виробів. Як і раніше, активно і цілеспрямовано проводив виявлення експонатів Полтавський краєзнавчий музей, який за звітний період придбав понад 2 тис. одиниць зберігання. У 1964 році до його фондів надійшов дар відомої полтавки, однієї з найстаріших зоотехніків України С.П. Нані. Він був представлений металевою медаллю в пам'ять звільнення селян від кріпацької залежності та медаллю, якою була нагороджена С.П. Нані за виведення української породи сірої рогатої худоби [3, арк. 12-13]. Лубенський краєзнавчий музей для виявлення пам'яток широко залучав учителів, місцеві краєзнавчі та історичні гуртки, всіх, хто цікавився історією рідного краю. Таким чином, до фондів та експозиції надійшло 955 експонатів. Серед них: ордени і медалі різних періодів, етнографічні матеріали. До найбільш цінних слід віднести відшуканий скарб, у якому містилися коштовні перстні, золоті монети, келихи, гаптовані пояси, намисто та ін.

Працівники музею І.П. Котляревського безоплатно отримали для музею 50 томів з майоліки до поеми «Енеїда», магнітофонну плівку, на якій записані монтажні «Енеїди» російською мовою у виконанні народного артиста СРСР Ігоря Ільїнського, придбали картину художника В. Павлюченка «Т.Г. Шевченко малює будинок І.П. Котляревського». Загалом на 1 січня 1962 року у музеях Полтавщини нараховувався 127 691 експонат [9, арк. 32-35].

У 1960-х роках особлива увага приділялася збиральницькій і фондовій роботі новостворених державних музеїв, насамперед, Кременчуцького краєзнавчого музею та Миргородського літературно-меморіального музею Д. Гурамішвілі. Впродовж другої половини 1960-х – на початку 1970-х років науковці Кременчука провели 6 комплексних експедицій, які охопили практично всі населені пункти району, налагодили тісні творчі зв'язки з архівом Міністерства оборони СРСР, Центральним державним архівом кінофотофонодокументів СРСР, Державним архівом Полтавської області. Завдяки такій наполегливій і цілеспрямованій роботі на початок 1970-х років Кременчуцьким краєзнавчим музеєм було зібрано близько 12 тис. одиниць зберігання [25, арк. 192].

Не менш цілеспрямовано відбувалося виявлення експонатів для Миргородського літературно-меморіального музею Д. Гурамішвілі. Вже

наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років науковцями цього музейного закладу було зібрано ряд документів, речей, фотографій, що відображали політичне та економічне становище Грузії на початку XVIII ст., життя грузинської колонії в Москві, матеріали про створення та бойовий шлях грузинського гусарського полку, в якому служив Д. Гурамішвілі, Миргород і Зубівку, де проживав поет, експонати про вшанування пам'яті славного сина грузинського народу [10, арк. 32]. Однак, як з'ясувалося, зібраних матеріалів було недостатньо. У зв'язку з цим Міністерство культури України звернулося з листами до Міністерства культури Грузії з проханням передати музею республіки твори образотворчого мистецтва, графічні та скульптурні зображення видатних діячів грузинської культури Ш. Руставелі, Д. Гурамішвілі, І. Чавчадзе, А. Церетелі, виділити з бібліотечних фондів їхні твори грузинською мовою і мовами народів світу, передати комплект фотографій-кінокадрів із фільму «Давид Гурамішвілі» [11, арк. 33]. Міністерство культури Грузії схвально поставилося до прохання своїх українських колег. Крім тих речей, які значилися у проханні, воно вирішило передати Миргородському музею також деякі інші речові експонати побуту та військового озброєння. Серед них: кольчугу, щит, рушницю, пістоль, мечі, кинджали, бандуру, серп, грузинські монети XVIII ст., три книги з історичної тематики Грузії XVIII ст. [13, арк. 74]. Всього для музею Д. Гурамішвілі на 1 січня 1974 року було зібрано 492 експонати.

Було б невірним розглядати процес комплектації фондів у 1960-х – на початку 1970-х років легким і безпроблемним. На цьому шляху перед працівниками музеїв виникало багато труднощів і перешкод. Так, на початку 1970-х років для Полтавського краєзнавчого музею була назавжди втрачена унікальна орнітологічна колекція М.І. Гавриленка, яка налічувала близько 6 тис. експонатів – птахів, виявлених на території Полтавщини. За своє зібрання колекціонер зажадав 15 тис. крб., яких ПКМ заплатити йому не міг. Не зумів відшукати такі гроші у міському бюджеті й виконком Полтавської міської ради [15, арк. 144].

Звертаючи увагу на окремі негативні моменти, не можна обійти й позитивного досвіду, набутого впродовж 1970-х років. Так, у цей період робилися спроби покласти край стихійності у виявленні та доборі експонатів, встановленню невинуватих і необґрунтованих планів, у реалізації яких нерідко кількість випереджувала якість. Крім того, поступово входило в практику проведення обласних та республіканських оглядів фондової роботи, результати яких визначалися не лише на основі поданих звітів, а й фахового аналізу придбаних експонатів. Так, велика увага була приділена фондовій роботі з боку Міністерства культури України, Полтавського обласного управління культури під час огляду

зазначеної діяльності музеїв за 1973-1974 роки. За цей період на 4 047 одиниць зберігання зросли фонди ПКМ, представлені 90 367 експонатами [14, арк. 19-20]. На 1 січні 1976 року вони досягли позначки 97 670 одиниць. Для того, щоб краще уявити колекцію ПКМ на цей період спробуємо представити експонати основного фонду по окремих розділах: археологія – 20 315, ботаніка – 2 393, зоологія і палеонтологія – 7 758, мінералогія – 692, геологія – 6 696, моделі і макети – 24, нумізматики – 10 551, зброя – 833, документи – 2 990, альбоми, книги, газети, плакати – 1915, живопис – 326, килими – 345, тканини – 4 080, гончарні вироби – 1971, порцеляна, фаянс, мармур – 308, металеві речі – 2 875, дерев'яні речі – 925, скульптури – 52, літографії, листівки – 2 210, негативи – 11 952, фотографії – 9 799, скляні вироби – 190, муляжі – 98, вироби зі шкіри, гуми – 158, золоті речі – 12, кістяні вироби – 35, речі Лялі Убийвовк – 547, сувеніри – 9, валяні вироби – 4, інші речі – 275 [16, арк. 14].

Колекція Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка впродовж 1973-1975 років зросла на 151 одиницю і складала на 1 січня 1976 року 7331 експонат. Серед найбільш оригінальних експонатів слід виокремити 25 меморіальних предметів і фотокарток, виявлених у Москві в родині онуки В.Г. Короленка [18, арк. 71]. За ці ж три роки до Полтавського літературно-меморіального музею І.П. Котляревського надійшло 254 експонати. Серед них численні старовинні предмети для внутрішнього оздоблення хати письменника. На 1 січня 1976 року у музеї нараховувалося 2192 експонати основного фонду, в т.ч живопису – 130, графіки – 83, скульптури – 33, виробів образотворчого мистецтва – 75, предметів нумізматики – 27, фотографій – 1041, документів – 182, інших – 621 [20, арк. 96].

Близько 70 експонатів зафондував у 1973-1975 роках Великосорочинський літературно-меморіальний музей М.В. Гоголя. Серед іншого його науковцями були розшукані і придбані: альбом гоголівських типів в малюнках художника П. Боклевського, порцелянове блюдо із зображення будинку В.В. Капніста в с. Обухівка, срібний вінок, покладений до підніжжя пам'ятника М.В. Гоголю у В. Сорочинцях 1911 року [21, арк. 78].

Мануйлівський літературно-меморіальний музей Максима Горького відшукав для своєї колекції, яка загалом складала 2 316 експонатів, 150 одиниць зберігання, в т. ч. роботи московської художниці О.Ф. Білль, папір, яким завжди користувався у своїй роботі О.М. Горький, ряд цікавих досліджень працівників Казанського музею письменника [22, арк. 70].

Щедрими на надходження пам'яток були 1973-1974 роки для Лубенського краєзнавчого музею, коли було заінвентаризовано 730 експонатів. 90 живописних творів поповнили його художній відділ

[23, арк. 106]. У цей же період 262 експонати надійшли до фондів та експозиції Лохвицького краєзнавчого музею. Станом на 1 січня 1975 року у ньому зберігалось 7009 експонатів, із них: живопису і графіки – 25, скульптури – 10, археології – 107, фотографій – 1 978, документів – 3 361 та ін. [17, арк. 96, 122].

У літературно-меморіальному музеї Панаса Мирного на 1976 рік нараховувалося 4110 експонатів, з них 2 189 експонатів основного фонду (живопис – 2, скульптура – 3, фотографій – 310, документи та книги – 1443, інших – 431) [25, арк. 51]. На 362 експонати зроста впродовж 1973-1974 років колекція Миргородського краєзнавчого музею і включала в себе 3 238 одиниць зберігання.

Дещо повільно йшло комплектування фондів музею історії Полтавської битви. Кількість експонатів основного фонду на 1 січня 1975 року складала 1958 експонатів, причому за два попередніх роки до нього надійшла лише 31 одиниця зберігання. Подібним був стан справ у Полтавському художньому музеї, в якому було зареєстровано 7 843 експонатів (живопис – 569, графіка – 2 309, скульптура – 98, ужиткове мистецтво – 4 867) [26, арк. 76]. Його науковцям дорікали за те, що вони практично не займалися виявом і збором оригінальних зразків сучасного мистецтва.

Досить інтенсивно проходила комплектація фондів державних музеїв у 1980-х роках. Наприклад, лише за перше півріччя 1981 року державними музеями області було зібрано 7 061 експонат основного фонду [28, арк. 17]. Загалом на другу половину 1980-х років у державних музейних закладах регіону було сконцентровано 287 441 експонат, що складало 4,82% від загальної кількості всіх пам'яток, що входили до Державного музейного фонду України. За кількістю експонатів Полтавщина посідала п'яте місце в республіці, пропускаючи вперед лише м. Київ, Львівську, Кримську, Дніпропетровську області.

Упродовж другої половини 1980-х років надходження експонатів основного фонду до музеїв Полтавщини дещо зменшилося, що було обумовлене скороченням коштів на проведення археологічних досліджень, які давали в розпорядження музейників чимало оригінальних знахідок, відсутністю можливостей для проведення експедиційної роботи в районах області та поза їх межами, незначні асигнування на придбання експонатів.

Характеризуючи фондову роботу музеїв необхідно відзначити, що її невід'ємною складовою було проведення паспортизації експонатів основного фонду, яка практично проводилася з кінця 1970-х років. На середину 1980-х років у музеях Полтавщини пройшли паспортизацію наявні у фондосховищах 230317 пам'яток, що складало 80,13%.

Зауважимо, що цей показник був одним з найкращих у республіці, оскільки у м. Київ було паспортизовано 66,81% експонатів, Львівській області – 26,84%, Кримській – 2,51%, Дніпропетровській – 2,78%.

Паспортизація музейних експонатів супроводжувалася впорядкуванням тематичних каталогів фондів колекцій, які відкривали широкі можливості для введення пам'яток у науковий обіг. Активно проводилася робота по створенню каталогів у Полтавському краєзнавчому музеї. Так, у другій половині 1970-х років наукові співробітники музею І.П. Шалєпова, В.С. Мирний, Г.М. Величко, В.М. Кошова, Н.П. Малюченко, Є.В. Решетник склали каталоги фондів колекцій за такими основними темами: 1) листівки, плакати, документи 1917-1920 років; 2) документи працівників сільського господарства Полтавщини; 3) речові пам'ятки народної творчості з дерева; 4) листівки, плакати, документи 1945-1958 років; 5) зброя радянського часу; 6) поштові листівки з історії Полтавщини [19, арк. 57].

Важливою проблемою не тільки музеїв Полтавщини, а й, очевидно, всіх музейних закладів залишалося збереження фондів. Історія музейництва регіону налічувала декілька випадків, коли музеї з різних причин безповоротно втрачали цінні речі, документи, книги. Наприклад, при передачі фондів Миргородського краєзнавчого музею І.К. Калюжним (лютий 1958 року) не виявилось у наявності 50 раритетних книг. Серед них: 10 книг XVIII ст., 29 – XIX ст. Особливу цінність склали «Жизнь и деяние 12 цесарей Римских» (1794 р.), «Указы и правительственные распоряжения» (1756 р.), «Начертания Морфологии» (1834 р.), «Анекдоты достопамятной войны 1812 года» (1814 р.), «Начала основ Римского гражданского права» (1810 р.) та ін. [4, арк. 23-24]. З огляду на це, впродовж 1960-х – 1970-х років Міністерства культури СРСР та УРСР схвалили низку нормативних актів, які були спрямовані на посилення контролю за збереженням експонатів. Так, наприкінці 1970-х років з цих питань у республіці проводилася тотальна перевірка музеїв, обумовлена постановою колегії Міністерства культури СРСР №9 від 20 квітня 1978 року «Про стан обліку, збереження та реставрації музейних цінностей у музеях системи Міністерства культури СРСР». Її хід та наслідки зацікавлено обговорювалися на республіканському семінарі музейних працівників у Полтаві (жовтень 1978 року) [27, арк. 81].

Велика увага на цій нараді, як і в повсякденній діяльності музейних закладів, приділялася проведенню реставраційних робіт цілого ряду експонатів, які здійснювалися спеціальною реставраційною майстернею, створеною у структурі Полтавського краєзнавчого музею. На жаль, її потужності наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років були невеликими й охоплювали в залежності від складності замовлення від 80 до

120 предметів. Так, у 1969 році старшим художником-реставратором Ю. Шумоком та художником-реставратором А. Матвійчуком було відреставровано 96 експонатів. Серед них: 2 кладки, скелет мамонта, 2 кольчуги, обладунки лицарів, кераміка, меблі для літературно-меморіального музею І.П. Котляревського [12, арк. 61]. Цілком очевидно, що подібні обсяги не могли задовольнити музеї області, тому у першій половині 1970-х років обласне управління культури вжило низку заходів, спрямованих на розширення матеріально-технічної бази реставраційних майстерень та їхнього кадрового забезпечення.

Таким чином, наприкінці 1950-х у 1980-х роках музеями Полтавщини проводилася велика та багатопланова збиральницька і фондова робота, яка дозволила сконцентрувати у фондах державних музеїв регіону значну кількість пам'яток історії та культури, ввести їх, у міру можливості, до наукового і культурного обігу. Важливим було розширення мережі державних музеїв, вироблення нових форм і методів їхньої пошукової та фондової роботи. Досвід, набутий музейними закладами Полтавщини, широко популяризувався на всесоюзному і республіканському рівнях, впроваджувався в практику інших музеїв країни. Водночас діяльність полтавських музеїв, як і решти регіонів, цілком залежала від тих ідеологічних вимог, які висувалися на той час вищим партійно-державним керівництвом СРСР та УРСР. Це, врешті-решт, призводило до зниження рівня музейних експозицій, їхньої орієнтації на поточний момент, певної тенденційності у доборі експонатів.

Джерела і література:

1. Державний архів Полтавської області, м. Полтава (далі – ДАПО). ФР – 7055, оп. 1, спр. 270.
2. ДАПО. ФР – 8772, оп. 1, спр. 6.
3. Там само.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф – 5116, оп. 10, спр. 114.
5. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 10, спр. 138.
6. Там само.
7. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 10, спр. 139.
8. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 10, спр. 140.
9. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 10, спр. 157.
10. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 10, спр. 346.
11. Там само.
12. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 10, спр. 358.
13. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 10, спр. 366.
14. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 10, спр. 386.
15. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 10, спр. 416.
16. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 16, спр. 33.

17. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 19, спр. 46.
18. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 19, спр. 258.
19. Там само.
20. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 19, спр. 261.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Там само.
25. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 19, спр. 264.
26. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 19, спр. 265.
27. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 19, спр. 1121.
28. ЦДАВО України. Ф – 5116, оп. 19, спр. 1600.

УДК 930(477)(092):069(477.53)

ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА РУДИНСЬКОГО У РОЗБУДОВІ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ ПОЛТАВЩИНИ

**Ірина Рева
(м. Полтава)**

Зроблено аналіз діяльності видатного українського археолога, історика мистецтва у справі розбудови музейної справи Полтавщини. На основі архівних документів, праць самого М.Рудинського та дослідників, що вивчали діяльність вченого, розкриваються основні аспекти його діяльності саме у напрямку становлення та розбудови музейної справи на Полтавщині.

***Ключові слова:** Михайло Якович Рудинський, «Комітет по охороні пам'яток старовини, мистецтва і природи на Полтавщині», Картинна Галерея, пам'яткоохоронництво.*

Серед плеяди відомих учених-полтавців, подвижників української науки і культури початку ХХ століття ім'я Михайла Яковича Рудинського виблискує зорею першої величі. І не дивно, адже уродженець сусідньої Охтирки, що на сучасній Сумщині, назавжди «зрісся» з Полтавою, присвятив розбудові її культури, науки, видавничої справи, освіти і музеїв, кращі й найбільш плідні роки свого життя, весь хист непересічної людини-творця. Тут, у Полтаві, він остаточно став називати себе полтавцем. Тут же отримав заслужену характеристику визначного письменника-демократа і свого сусіда В.Г. Короленка – як «відомий українець», людина кришталевої чесності і щедрої душі. Розбудова музейної справи стала однією із яскравих сторін його плідної роботи.

Активна позиція полтавської інтелігенції, зокрема, відомих у місті музейників і пам'яткоохоронців Вадима Щербаківського, Костянтина